

ПРИНОС КЪМ БИОГРАФИЯТА [НА АНТОН СТРАШИМИРОВ

Писател-гражданин, талантлив художник-реалист, въпреки отделни периоди на криволичения и непоследователност, Антон Страшимиров участвува дейно в борбата на прогресивните сили на народа. Всичко това определя големия интерес на нашата литературна и културна общественост към неговия жизнен и творчески път.

Все още обаче неговите първи стъпки на общественото поприще са покрити с неизвестността на изминалите десетилетия. Единствен източник за тези години си остават отпечатаните през 1931 г. автобиографични бележки на писателя.¹ Но в тях той е осветлил преди всичко творчеството си, а на своята обществена и политическа дейност е отделил само няколко реда. За този период от живота на писателя има откъслечни данни и в някои статии и монографии.² Но те не могат да възстановят неговото участие и роля в обществения живот от края на осемдесетте и началото на деветдесетте години на миналия век. А както отбелязва проф. Асен Златаров, „от това време е кръщението на Антон Страшимиров за подвига на гражданина.“³

Роден на 15/27 юни 1872 г. в гр. Варна, Антон Страшимиров прави първите си стъпки в обществения живот през втората половина на осемдесетте години, в средата на прогресивните сили в града, и по-точно, във Варненската мъжка гимназия.

Наскоро след Освобождението Варненската мъжка гимназия изпъкнала като център на широка политическа и просветна дейност в града, като разпространител на прогресивни идеи. През 1883 г. в нея било основано ученическо дружество „Развитие“, дейността на което се изразила в провеждане на събрания, на които били четени реферати из областта на литературата и социологията.⁴ Дружеството притежавало сравнително богата библиотека от прогресивна литература, която се изучавала от неговите членове. Всред учениците имало организирани кръжоци, чиито участници обсъждали научни и обществени проблеми.⁵ Липсват данни, които биха ни позволили да установим идейния облик на този активен живот в гимназията, но той вероятно не е стоял настрана от широко разпространените по това време сред интелигенцията народнически идеи. В подкрепа на такъв извод говори и фактът, че през 1886 г. дружеството е било разтурено от властите, а библиотеката му прибрана от Варненската община.⁶

Завършил IV отделение във Варненското народно училище, Антон Страшимиров, 12 годишен, постъпил през 1884 г. като ученик в I клас на Варненската мъжка гимназия.⁷ Той следвал в гимназията до учебната 1886—1887 г., когато напуснал училището, за да продължи в него отново през следната 1887—1888 година.⁸

¹ Страшимиров, А. — Творчество и живот. Автобиографични страници, С., 1931 г.

² Вж. напр. Бакалов, Г. — Бястство от живота, сп. Съвременник, I, VII—15. III. 1909, стр. 407; В криво огледало, сп. Звезда, II, 2—30. VIII. 1933, стр. 39 и сл.; Бужашки, Ев. — Д. Благоев и победа на марксизма в българското социалистическо движение, С., 1960, стр. 222 и сл.

³ Проф. Златаров, А. — Обществени и граждани, С., 1931, стр. 14.

⁴ Китинов, П. — Материали по историята на социалистическото и работническото движение в гр. Варна, ръкопис, стр. 115. Ползуваме се от случая да изкажем на др. Китинов своята благодарност за любезността, с която ни предостави за използване своя подготвен за печат труд.

⁵ Юбилеен сборник на Варненската мъжка гимназия, Варна, 1931, стр. 19. Вж. също История на революционното движение във Варненски окръг (1879—1944), Варна, 1961, литопечат, стр. 19—20.

⁶ ОДА, Варна, ф. 90, оп. 1, а. е. 63, л. 119. Твърдението, че д-ното е разтурено през 1889 г., застъпено в История на революционното движение... , стр. 24, противоречи на изворния материал.

⁷ ОДА, Варна, ф. 90, оп. 1, а. е. 16, л. 19.

⁸ ОДА, Варна, ф. 90, оп. 1, а. е. 17, л. 46; пак там, а. е. 18, л. 96; пак там, а. е. 19, л. 62.

Прекъсването на учебната 1886—1887 г. вероятно е във връзка с голямото „пътуване из България“, което Страшимиров предприел през 1887 г. — вж. Страшимиров, А., ц. с., с. 28; Митов, Д. Б. — Антон Страшимиров, С., 1959, стр. 13. Не може да бъде прието твърдението на авторите на История на революционното движение... , стр. 22, че през 1889 г. Страшимиров бил изключен от Варненската гимназия за социалистическа дейност и продължил образованието си във Видинската гимназия, при през учебната 1888—1889 г. бил за известно време ученик в Разградската гимназия и Садовското земеделско училище, след което, през учебната 1889—1890 г. бил вече учител в с. Аязлар, Поповско — вж. Страшимиров, А., ц. с., стр. 5, 14; Митов, Д. Б., ц. с., стр. 14.

Ние не разполагаме с данни за отношението или участието на Страшимиров в дейността на ученическото дружество „Развитие“, което проявило най-голяма активност по време, когато и той бил ученик в гимназията. Но неговата по-сетнешна дейност в същата тази гимназия ни дава основание да предположим, че и през тези години Антон Страшимиров не е бил безучастен наблюдател на проявите на прогресивните сили в гимназията.

През 1887 г. във Варна било основано от прогресивно настроени интелектуалци и граждани, ученолюбиво дружество „Капка“, което изиграло важна роля в живота на прогресивните сили в града, в тяхната дейност и организиране, както и в разпространяването на социалистическите идеи в града.¹

Антон Страшимиров, ученик по това време в гимназията, бил един от основателите на дружеството и взел дейно участие в неговата дейност.²

Дружеството имало за своя задача „умствено и нравствено развитие на хората, за постигане на която цел ще се състави библиотека.“³ За тази цел бил предвиден и членски внос от 50 ст. месечно.

Макар и оскъдни, тези данни ни дават основание да съдим за идейния облик на дружеството и неговите членове. Очевидно, в случая се касае за образуването на едно дружество, чиято дейност трябвало да протича в духа на широко разпространеното на времето народничество и неговият призив за служене на народа. За това говори и цялата последваща дейност на дружеството. „У нас, от Русия, пише в спомените си един от деятелите на „Капка“, Никола Стойнов, беше дошел изразът „к народу“. Нас ни възмущаваше извънредно много въпросът за просветата на народа.“⁴ „Тези думи очертават много добре идеите, които господствували сред прогресивните среди във Варна по време, когато там било основано ученолюбивото дружество „Капка“.

Народническият характер на дружеството бил особено силно подчертан през следната година, когато Спиро Гулабчев бил преместен от Габрово за учител във Варненската мъжка гимназия. Той престоял във Варна от 16 март 1888 г. до 1 септември с. г.⁵ Поради големия авторитет, с който се ползувал, той бил признат за естествен ръководител на дружеството. След неговото заминаване от Варна през есента на 1888 г., ръководството на „Капка“ било поето от ученика Наум Бочев — „Бочката“, който поддържал в качеството си на ръководител най-тесни връзки със Страшимиров.⁶

В съответствие със своите цели — служене на народа, членовете на дружеството пристъпили към организиране на неделно, а след туй и на вечерно училище, посещавани от „малограмотни и неграмотни хора на черния физически труд“.⁷

Задача на дружеството било и самообразованието на неговите членове чрез четене на книги, беседи и спорове. В това отношение те били подпомогнати много от личната библиотека на Спиро Гулабчев, която той донесъл със себе си при идването му във Варна.⁸

Като основна форма за пропагандиране на знания сред народа, членовете на дружеството използвали широко организирането на публични сказки и беседи. Присъст-

¹ В-к „Варненски общински вестник“, IV, 14—10. V. 1891, стр. 3. Васил Коларов отбелязва в спомените си, че това дружество събудило в него интерес към социализма — вж. Китипов, П., ц. с., стр. 130.

² Партакхий при ЦК на БКП, инв. № 1058. Неправилно е да се свързва основаването на „Капка“ с дейността на известния сиромасомил Спиро Гулабчев във Варна, както това е сторено в История на революционното движение..., стр. 21. При основаването на „Капка“ Гулабчев не е бил в града. Той идва тук на 1.6. III. 1888 г., когато д-ното вече е било основано — в. „Държавен вестник“, X, 26. 8. III. 1888, стр. 6; X, 97—10. IX. 1888, стр. 8. Вж. също Юбилеен сборник на Варненската мъжка гимназия, Варна, 1931, стр. 23.

³ В-к „Варненски общински вестник“, IV, 14—10. V. 1891, стр. 3.

⁴ Из спомените на Никола Стойнов, МРД Варна, инв. № 1025, стр. 1.

⁵ Вж. бел. 10. Гулабчев обаче не успял да превърне дружеството в затворена сиромасомилска организация, каквито той създавал на други места — вж. Благоев, Д. — Принос към историята на социализма в България, С., 1956, стр. 99 и сл. Вж. също Преписка на П. Китипов с Н. Стойнов, МРД Варна, писмо, от 2 юли 1954 г.

⁶ ОЛА, Варна, ф. 90, оп. 1, а. е. 20, л. 70; Преписка на Петко Китипов с Никола Стойнов, МРД Варна, писмо от 27 юни 1954 г.

⁷ Из спомените на Никола Стойнов, МРД Варна, инв. № 1025, стр. 1.

⁸ Преписка на П. Китипов с Н. Стойнов, МРД Варна, писмо от 28 юни 1954 г.

вувашите, а те били широк кръг от млади хора, били запознавани с различни проблеми от прикредите и съществени науки.¹

Антон Страшимиров, макар през учебната 1888—1889 г. да напуснал Варна, за да учи в Разград и Садово, а през 1889—1890 г. да учителствува в с. Аязлар (Светлен), не се откъснал от живота и дейността на дружество „Капка“, а участвувал в неговите прояви. Така напр., през 1890 г. в помещението на дружеството било проведено събрание, в присъствието на нечленове, на което той изнесъл реферат. Словото на Страшимиров направило такова голямо впечатление на присъстващите, че шестдесет години след това то било в паметта на присъстващите.²

Дейността на ученолюбивото дружество „Капка“ протичала през тези години в духа на народническите идеи. Няма никакви основания да се съмняваме, че Страшимиров, който бил не само един от основателите на дружеството, но и негов активен член, е споделял тези идеи. Още повече, че такъв извод се подкрепя и от други данни.

През 1891 г., при записването на своя брат Тодор Страшимиров за ученик в гимназията, Антон Страшимиров декларирал като негов настойник, че заетият му е „агент на в-к „Деятел““³. А този вестник, редактиран от Г. Кърджиев, се явил като приемник на спрелия в-к „Напред!“⁴, който имал ярко подчертан народнически облик.⁵ Очевидно, Страшимиров не би сторил това, ако не е имал близост с направлението на вестника.

Под влияние на социалистическата пропаганда, в началото на деветдесетте години на миналия век, всред интелигенцията започнал процес на отърсване от народническото влияние и ориентирание към социализма. Антон Страшимиров не останал настрана от този процес. В това отношение не малка роля е изиграла и самата обществена дейност, която той провеждал като народник както в битността си на деятел на дружество „Капка“, така и на селски учител в селата Аязлар, Поповско, през 1889—1890 г., а през 1890—1891 год. в Яйла (Горен Близнак), Варненско.⁶ Учител не само на децата, но и на възрастните, прилагал на дело призова „к народу“, той е споделил с мнозина други прогресивни дейци разочарованието от илюзорността на народническата идеология. Страшимиров отразил това най-ярко в едно свое писмо от 6 юли 1891 г. След като прави в него преглед на резултатите, постигнати от продължителната работа „по селата“, той изразява мисълта, че тя трябва да бъде изоставена, защото „не можело нищо да се прокара“.⁷ В замяна на това, той препоръчва силите да се носочат за работа „в градовете“.⁸

Този процес, който обхващал все по-широк кръг от напредничавата българска интелигенция, се извършвал в резултат на неуморната работа на Д. Благов и пионерите на социалистическата мисъл в България. Ние не разполагаме с непосредствени данни за тяхното влияние върху Страшимиров, но в подкрепа на такова предположение съществуват факти. Така например през есента на 1891 г. средите около дружество „Капка“ са били запознати с работата и решенията на Бузлуджанския конгрес,⁹ а Страшимиров е поддържал най-тесен контакт с тях. През първата половина на 1891 г. той се е намирал в най-близки връзки с редица изтъкнати социалисти, някои от които по-сетне оставили трайна следа в българското социалистическо движение.¹⁰

В случая не бива да се подценява и ролята на социалистическата литература. Та-

¹ Интересен преглед на темите вж. в Китинов, П. — Материали по историята на социалистическото и работническото движение в гр. Варна, ръкопис, стр. 128; Препишка на П. Китинов с Н. Стойнов, МРД Варна, писмо от 28 юни 1954 г.; В. Нейчев, Из спомените ми за работническото социалистическо движение във Варна (1891—1897), МРД Варна, инв. № 921, стр. 2.

² В. Нейчев, ц. с., стр. 1—2.

³ ОДА, Варна, ф. 90, оп. I, а. с. 23, л. 22.

⁴ Вж. напр. в „Деятел“ 2, I, 1—1. VI. 1891, стр. 2, ст. „Нашата програма“.

⁵ Бужашки, Ев., ц. с., стр. 22 и сл.

⁶ ОДА, Русе, ф. I, оп. I, а. с. 220, л. 4.

⁷ Пак там.

⁸ В. Нейчев, ц. с., стр. 9—10.

⁹ На първо място това са Стефан Георгиев, Борис Сакъзов, брат на Янко Сакъзов и активен участник в социалистическото движение по това време, А. Мустаков и др. — вж. ОДА, Русе, ф. 28, оп. I, а. с. 20, л. 2.

кава литература, и преди всичко задгранични издания на Плехановата група „Освобождение на труда“, достигнала и до библиотеката на д-во „Капка“, посрещната от членовете на дружеството като откровение.¹ Вероятно и Страшимиров не е останал безучастен към нея.

Преодоляването на народничеството в Антон Страшимиров било процес, който се извършвал почти едновременно с идейното преустройство на дружество „Капка“. За един продължителен период, до основаването на партийна организация във Варна, „Капка“ се превърнала в център за изучаване и пропагандиране на социалистически идеи в града.²

Идейното преустройство на „Капка“ не се извършвало настрана от Страшимиров. Обратно, той вземал най-дейно участие в този процес, като поддържал покрай другото и тесен контакт чрез писма с ръководителите на дружеството.³

Социалистическата дейност, която дружеството започнало да развива, не останала тайна както за училищните власти, така и за полицията. Тяхната бдителност се изострила, а това заплашвало с репресии преди всичко учениците. Това, естествено, наложило да се вземат някои предпазителни мерки. Социалистическата пропаганда сред учениците била пренесена в условията на кръжочна дейност.

Между ръководителя на „Капка“, Наум Бочев — „Бочката“, и Антон Страшимиров, била разменена кореспонденция, посветена на предстоящата дейност на дружеството. Въпросите, които трябвало да бъдат разрешени, се отнасяли до пропагандиране на социалистическите идеи, за която цел се подготвяли и учениците, членове на дружеството. За обсъждането на този въпрос се проектирало свикването на няколко конференции. За тази цел били изготвени и специални циркулярни писма.⁴

Единственият документ от това време, който разкрива социалистическите идеи на Страшимиров, е неговото писмо от 6 юли 1891 година. Той предава в него не само разочарованието си от призова „к народу“, но посочва и социалните категории, в които според него трябва да се работи „между ученици, учителчета, писари и писарчета да действуват и развиват социалистическите си идеи.“⁵ Очевидно е, че като обект на социалистическата пропаганда той вижда слоеве от интелигенцията, а не формирания се пролетариат. Затова са допринесли не малко и неразвитите социално-икономически условия във Варна, тъй и не само там, където пролетариатът току-що се е зараждал. Но не бива да се забравя, че по това време това е била слабост и на социалистическото движение в България и само малцина са били тези, които са се издигнали над нея.

Дейността на Антон Страшимиров не останала скрита за полицейските власти на режима на Ст. Стамболов. И през пролетта-лято на 1891 г., когато този режим предприел масови преследвания и арести на дейци на социалистическото движение, не останал пощаден и Антон Страшимиров, по това време учител в с. Яйла.⁶

На 18 юни 1891 г., по заповед на Министерството на вътрешните работи, било наредено със специална телеграма на окръжните управители в Разград и Русе, да заловят Антон Страшимиров, който по данни на полицията бил тръгнал за техните райони. Напреждало се той да бъде обискан, намерените при обиска книжа и документи да бъдат изпратени на Варненския окръжен управител, а самият той да бъде поставен под полицейски надзор.⁷ В резултат на тази заповед, на 6 юли Страшимиров бил арестуван в Разград, в дома на ученика Стефан Георгиев, заедно с Борис Сакъзов и Александър Мустаков. Били обискани и четиримата, като в тях били намерени „разни писма и

¹ В. Нейчев, ц. с., стр. 3.

² История на революционното движение. . . , стр. 23.

³ Писмата за Варна били изпращани по конспиративни съображения до книжарницата на Велелин Божилков — ОДА, Русе, ф. 1, оп. 1, а. е. 220, л. 5; вж. също В. Нейчев, ц. с., стр. 6 и сл.

⁴ ОДА, Русе, ф. 1, оп. 1, а. е. 220 л. 4—5.

⁵ Пак там.

⁶ Много малко знаем за конкретните поводи на това преследване. В своите автобиографични бележки А. Страшимиров разказва за един инцидент с варненския училищен инспектор. Но случилото се е явно много малко, поне както е предано, за да оправдае вземането на такива мерки от страна на властта, вж. А. Страшимиров, ц. с., стр. 8.

⁷ ЦИДА, ф. 173, оп. 1, а. е. 1839, л. 10; вж. също Доклад на парламентарната анкетна комисия, С., 1895, стр. 212.

книги, компрометиращи ги пред властта.¹ И четиримата били поставени под такъв полицейски надзор, но вероятно скоро след това били освободени.

Кратко време преди да бъде арестуван в Разград, Антон Страшимиров е бил положен на обискване и в гр. Русе, където му са били иззети писма и книга. По време на обиска на него са били задавани въпроси „от кога е социалист и знае ли нещо за ученическите бунтове.“²

След това полицейско преследване, за Страшимиров станало невъзможно понататъшното му пребиваване във Варненско. Това породило в него идеята да замине за румънска Добруджа, където да постъпи като учител. Той възнамерявал там да научи румънски език, „който щял да му послужи за бъдещите планове.“³ Изглежда, че тези планове не могли да се осъществят, защото наскоро след това той постъпил като чиновник в Бургас, а по-сетне и като учител в Бургаско.⁴ Тук започнал нов етап от неговия живот, през който Страшимиров взел дълно участие вече като писател, в разрасналото се социалистическо движение.

РАКОШИ ГАБОР

БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА В УНГАРИЯ⁵ (1841—1945)

Преди повече от сто години унгарските читатели за пръв път прочитат отделни мисли за българската литература. През втората четвъртина на миналия век успоредно с обществено-икономическите процеси, сред унгарската интелигенция се засилват и интересите към литературите на източно-европейските страни.

Така през 1841 г. в литературното списание „Тудоманитар“ се появява първата информация за българската литература⁶ от Казинци Габор — известен книжовник, критик и преводач. За написването на статията си авторът е използвал една публикация на немски език от чешкия учен Ян Евангелиста Пуркине⁷.

Казинци пише с братско съчувствие за българите, които въпреки петвековното турско робство и гръцкото духовно владичество запазват своя език и национална култура.

Когато характеризира проблемите на Възраждането и отбелязва най-новите културни постижения (откриването на Габровското училище, граматиката на Неофит Рилски и други) Казинци подчертава, че тези достижения са резултат на дейността на патриоти, като Берон, Априлов, Богоров, Христати Павлович. Въпреки незначителния си обем и художествена непълноценност, новата литература играе важна роля в националното развитие на българския народ, защото „е в такт с прогресивния растеж на народното образование“. Този факт Казинци смята като залог за бъдещото обогатяване и разцъфтяване на българската литература.

¹ ОДА, Русе, ф. 28, оп. 1, а. е. 20, л. 1—4.

² Пак там, ф. 1, оп. 1, а. е. 220, л. 4.

³ Пак там.

⁴ Страшимиров, А., ц. с., стр. 8.

⁵ Като най-важен източник съм използвал неиздадената библиография: Radó-Kozsca: A bolgár irodalom magyar bibliográfiája 1841—1961 (Унгарската библиография за българската литература 1841—1961 година).

⁶ Kazinczy Gábor: Bulgár és oláh literatura — Bulgárok (Българска и влашка литература — Българи) Tudománytár 1841. Tom V, стр. 167—169.

⁷ Jan Evangelista Purkyně: Der gegenwärtige Zustand der geistigen Kultur bei den Bulgaren (Днешното състояние на духовната култура на българите) Ost und West, стр. 70—74 (Breslau).